

18. Там само. – С. 121.
19. Там само. – С. 120.
20. Там само.
21. Там само. – С. 139.

Отримано 28.09.2014 р.

В. Нечитайло

**МАГАСЬ-ДЕМИДАС Ю.І. КООПЕРАТИВНИЙ РУХ
У ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ. 1860-1914 РОКИ: МОНОГРАФІЯ
/ Ю.І. МАГАСЬ-ДЕМИДАС, О.М. ФЕДЬКОВ. – КАМ'ЯНЕЦЬ-
ПОДІЛЬСЬКИЙ: АКсіОМА, 2010. – 144 с.**

Одним із важливих аспектів державного будівництва в незалежній Україні є організація ефективного народного господарства, яке б заклало міцний фундамент для цивілізаційного і культурного поступу українського суспільства. Його реформування здійснюється повільними темпами, не виправдано довго триває пошук оптимальної моделі організації промислового і особливо аграрного виробництва. В такій ситуації дедалі очевиднішою є потреба звернутися до світового і вітчизняного історичного досвіду трансформаційних процесів, які сприяють самоорганізації населення. Чудовим зразком такої самоорганізації є кооперативи. Свого часу відомий український економіст М. Туган-Барановський у кооперативному русі вбачив великі можливості для комерційних і фінансових кооперативів, а також кооперативних підприємств у сільському господарстві. Вчений довів хибність суджень класичної школи про процес нагромадження капіталу. За його розрахунками, у ринковому капіталістичному господарстві одночасно відбуваються розширення суспільного виробництва і скорочення суспільного виробництва без будь-якого порушення рівноваги між суспільною пропозицією і суспільним попитом. На думку вченого, посилений попит на засоби виробництва є закономірністю капіталістичного ринку. Тому останній не скорочується, а зростає, і ніяких меж для розвитку капіталістичного господарства, крім продуктивних сил суспільства, немає. Сповідуючи ідеї немарксистського соціалізму, М.Туган-Барановський допускав приватну власність і вільну ринкову діяльність¹.

Перші дослідження з розвитку вітчизняної кооперації з'явилися майже в цей самий час. Йдеться про економічні та історико-економічні розвідки С.Бородавського, І.Шапіро, О.Меркулова, котрі розглядали кооперативний рух Російської імперії як цілісне явище, наводячи окремі факти стосовно Подільської губернії. Згодом кооперативний рух став об'єктом дослідження В.Ворникова, який розробляв теоретичні засади співробітництва земства з кооперативними установами.

В добу національно-визвольних змагань в Україні побачили світ праці представників старої кооперативної школи – О.Меркулова, В.Хижнякова, С.Прокоповича. названі автори висвітлювали розвиток кооперації під тим же кутом зору, що й до революції. Щоправда, у цей час український кооперативний рух уперше розглядається як самостійний предмет дослідження (праці П.Пожарського, П.Стонневича та ін.).

У радянський час праці дослідників кооперативного руху писалися з марксистських позицій. Виняток становили хіба що студії П.Мохора та П.Височанського, видані у 20-х роках ХХ ст. Поширеною була теза, про те, що до 1917 р. кооперативи служили сільській буржуазії. Вивчення кооперативного руху було заполітизоване.

Повернення до вивчення практичної діяльності кооперативних установ відбулося у 60-х роках ХХ ст. (П.Першин, Л.Морозов, С.Трапезников), однак автори все ще розглядали кооперативи як «додаток до буржуазної системи».

Роль кооперативів у розвитку капіталізму в господарстві Правобережної України детально розглядала Л.Гайдай. Дослідниця розкрила вплив столипінської аграрної реформи на кооперативний рух, висвітлила позитивні зрушення, що відбувалися на селі завдяки діяльності споживчих, кредитних та сільськогосподарських кооперативів, висловила низку власних міркувань стосовно кооперативного процесу.

Із здобуттям Україною незалежності інтерес до цієї проблематики помітно зріс. Історію кооперативного руху та особливості діяльності споживчої кооперації висвітлювали М.Аліман, М.Бабенко, В.Галюк, С.Гелей, В.Марочко, Р.Пастушенко. Історії кооперативного руху Правобережної України присвячено дисертацію Ю.Магась-Демидас.

Отже, процес вивчення кооперації пройшов ряд етапів, протягом яких їй давали різні оцінки. І хоча в українській історіографії дана проблематика активно вивчалася, узагальнюючої праці з історії кооперативного руху в Подільській губернії кінця ХІХ – початку ХХ століття не було.

Цю прогалину нещодавно було ліквідовано у зв'язку з публікацією монографії Магась-Демидас Ю.І. та Федькова О.М. «Кооперативний рух у Подільській губернії (1860-1914 роки)». У ній автори детально проаналізували політичні, соціально-економічні та нормативно-правові передумови появи й розвитку кооперації на Поділлі, з'ясували ставлення до кооперативного руху з боку офіційної влади та різних політичних партій, розробили періодизацію кооперативного руху в Подільській губернії, розглянули особливості функціонування різних видів кооперативних установ та їх об'єднань, висвітлили роль подільського земства в розгортанні кооперативного руху.

Широкою і різноманітною є джерельна база рецензованого дослідження. Це, зокрема, законодавчі акти, діловодна документація, періодична преса, статистичні матеріали, документи особового походження. У роботі використано оригінальні матеріали, що зберігаються в архівах Києва,

Вінниці, Хмельницького, Кам'янця-Подільського. Особливий інтерес викликають також численні друковані видання – «Вестник кооперации», «Кооперативная жизнь», «Экономическая жизнь Подолии». Тут зібрано публікації відомих земців і кооператорів краю, висвітлено практичну діяльність різних форм кооперації.

Заслужовує уваги вмале використання авторами новітніх методів дослідження, принципів науковості, плюралізму, об'єктивності та історизму. Проблеми розвитку кооперації розглядаються системно і цілісно. Ефективно використано проблемно-хронологічний підхід до висвітлення подій. Не викликає сумніву чітка структура монографії. Цілком доречними і змістовними є її додатки, що містять огляд діяльності Вінницького (першого) ощадно-позичкового товариства протягом 1880-1890 років, розкривають національний склад кооперативів 7 повітів Подільської губернії станом на 1914 рік, а також національний склад голів споживчих, кредитних та ощадно-позичкових товариств Подільської губернії станом на цей рік, динаміку зростання кількості споживчих товариств у 1912-1913 рр. тощо.

На думку авторів, виникнення кооперації зумовлювалося низкою чинників (селянська реформа 1861 р., насамперед – великі розміри викупних платежів і податків, високі ціни, нестача грошових заощаджень). Створення кооперативів давало можливість втягнути широкі верстви населення в ринкові відносини. Крім них, були ще й специфічні чинники. Це – втрата селянським господарством натурального характеру, зловживання посередників і спекулянтів. Розвиток торгівлі призвів до появи мережі сільських магазинів, що, своєю чергою, породило потребу захисту споживачів.

Автори обґрунтовано і логічно розкривають еволюцію політики царського уряду щодо розвитку коопераційного руху – від відвертого його ігнорування до визнання кооперації складовою соціальної політики держави. І все ж для законодавчих актів на цю тему завжди була властива надмірна регламентація, а процес організації нових кооперативів був, як правило, складним і тривалим.

У розвитку кооперації на Поділлі автори виокремлюють три періоди: становлення (60-ті рр. XIX ст. – 1904 р.), розгортання (1905-1907 рр.) і піднесення (1908-1914 рр.). Такий поділ видається нам цілком логічним. Найпершими виникли споживчі товариства. Подільська губернія, як слушно зазначають автори, посідала друге місце в Російській губернії за кількістю споживчих товариств. Крім них, найбільш розповсюдженими були кредитні кооперативи.

Цікавими є матеріали монографії, що розкривають ставлення політичних партій до колективів. Можливо, доцільно було б розкрити еволюцію поглядів більшовиків і особисто В.Леніна щодо місця кооперації в соціалістичній економіці. Як відомо, вождь революції у 1921 – на початку 1922 року зазначав, що кооперація за радянської влади повинна стати різновидом державного капіталізму, а згодом, у березні 1922 року він її

назвав «дійсно органом комерційним». І нарешті, у січні 1923 р. Ленін стверджував, що споживча кооперація змінила свою природу на соціалістичну, формуючи «лад цивілізованих кооператорів»².

Підсумовуючи, зазначимо, що праця Магаль-Демидас Ю.І. та Федькова О.М. присвячена актуальній в теоретичному і практичному сенсі темі. В умовах трансформації економіки сучасної України вивчення вітчизняного досвіду розвитку соціальної активності населення важко переоцінити. Змістовне рецензоване монографічне дослідження, на нашу думку, стане в пригоді не лише науковцям, практикам кооперативного руху, а й усім, хто цікавиться вітчизняною історією.

Примітки

1. Туган-Барановський М.К. Основы политической экономики / М.К. Туган-Барановський. – СПб(б), 1909. – С. 717.
2. Ленін В.І. Про кооперацію / В.І. Ленін // Повне зібрання творів. – К.: Політвидав України, 1974. – Т. 45. – С. 355.

Отримано 12.08.2014 р.

О. Григоренко

ТЕЛЯЧИЙ Ю. В. УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ВІДРОДЖЕННІ (1917–1921 рр.) : [МОНОГР.] / Ю. В. ТЕЛЯЧИЙ. – ТЕРНОПІЛЬ : ТЕРНО-ГРАФ, 2014. – 600 с.

Нещодавно побачила світ монографія вченого-історика Юрія Телячого «Українська літературно-мистецька інтелігенція в національно-культурному відродженні (1917–1921 рр.)». Її автор достатньо відомий в Україні дослідженнями культуротворчих, освітніх процесів періоду Української революції 1917–1921 рр. Науковим редактором монографії є засновник і керівник наукової школи сучасних дослідників інтелігенції в Україні Віктор Даниленко – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор. Рецензентами виступили фахівці з історії України, авторитетні дослідники історії українського державотворчого процесу 1917–1921 рр.: доктори історичних наук, професори Олександр Завальнюк, Олександр Реєнт (член-кореспондент НАН України) та Юрій Терещенко.

Автор аргументовано доводить актуальність даної роботи, стверджуючи, що в умовах світової інтеграції та державного будівництва України на сучасному етапі суспільних реформ одним із найбільш важливих пріоритетів є підтримка розвитку національної культури на засадах історичних традицій українського народу і європейського та світового співтовариства.